

بررسی برنامه درسی قصد شده در درس هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی با رویکرد خداشناسی و خودشناسی (برنامه درسی ملی)

زهرا اکبرزاده^۱، سیده عصمت رسولی^۲، مریم دیو سالار^۳، فاطمه داداشی مقدم^۴

^۱ دانشجوی دکتری برنامه ریزی درسی دانشگاه آزاد اسلامی ساری

^۲ استادیار دانشگاه آزاد اسلامی ساری

^۳ دانشجوی کارشناسی دانشگاه فرهنگیان آمل

^۴ کارشناس ارشد مدیریت انسانی

چکیده

هدف این پژوهش بررسی برنامه درسی قصد شده کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی با رویکرد خداشناسی و خودشناسی بر اساس تغییرات جدید کتاب درسی به منظور تعیین ضریب درگیری دانش آموزان با محتوای متن است. روش پژوهش تحلیل محتوا از نوع توصیفی است. نمونه پژوهش شامل محتوای دروس کتاب‌های هدیه آسمان پایه دوم، سوم و چهارم ابتدایی بوده است. نتایج حاصله نشان داد که اهداف و تصاویر کتاب ارتباط زیادی با متن نوشتاری انتخابی دارند و تناقضی بین شان وجود ندارد و میزان توجه به رویکرد خداشناسی و خودشناسی در دروس مربوطه در بخش خودشناسی نیاز به بازبینی دارد. در بعضی از دروس نیز از هر دو رویکرد استفاده شده است

واژه‌های کلیدی: خداشناسی، خودشناسی، برنامه درسی قصد شده، مقطع ابتدایی.

مقدمه

جامعه اسلامی ای که در آن زندگی می‌کنیم، مظهر تحقق بعد اجتماعی حیات طیبه است؛ در آن وضع مطلوب زندگی بشر در همه ابعاد و مراتب، بر اساس نظام معیار اسلامی (مبانی و ارزش‌های مقبول دین الهی) است که تحقق آن باعث دستیابی به غایت زندگی یعنی تقرب الهی خواهد شد.

برپایه چشم انداز ۱۴۰۴، مدرسه جلوه ای از تحقق مراتب حیات طیبه، کانون عرضه خدمات و فرصت‌های تعلیم و تربیتی، زمینه ساز درک و اصلاح موقعیت توسط دانش آموزان و تکوین و تعالی پیوسته هویت آنان بر اساس نظام معیار اسلامی، در چارچوب فلسفه و رهنامه‌ی نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران است.

که هدف آن:

۱. پرورش تربیت یافتگانی که دین اسلام را حق دانسته و آن را به عنوان نظام معیار می‌شناسند و به آن باور دارند و آگاهانه، آزادانه، شجاعانه و فداکارانه برای تکوین و تعالی اخلاقی خود و دست یابی به مرتبه ای از حیات طیبه و استقرار حکومت عدل جهانی مهدوی از آن تبعیت می‌نمایند و به رعایت احکام و مناسک دین و موازین اخلاقی مقید هستند.
۲. تعمیق تربیت و آداب اسلامی، تقویت اعتقاد و التزام به ارزش‌های انقلاب اسلامی
۳. ترویج و تعمیق فرهنگ حیا، عفاف و حجاب متناسب با قابلیت‌ها و ظرفیت‌های نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی می‌باشد. (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰)

لذا براساس سند تحول بنیادین وزارت آموزش و پرورش و چشم انداز ۱۴۰۴، دفتر تدوین و تألیف کتب درسی درصدد برآمد تا هدف سند مذکور را که تحقق حیات طیبه است، برآورده کند؛ بنابراین برای اینکه جامعه ای به حیات طیبه دست یابد نیازمند ارتباطات خاصی می‌باشد که مهم‌ترین آن‌ها رابطه ای است که انسان با خدا و رابطه ای است که با خود برقرار می‌کند. رابطه انسان‌ها با خداوند (خداشناسی) رابطه مخلوق با خالق و بنده با مولاست. با او آشنا و به او مؤمن و رو به جانب او داشته و همه زندگی آن‌ها در جهت اوست (قل ان صلاتی ونسکی ومحیای و مماتی لله رب العالمین «انعام/ ۱۶۲»)، مردم خود را در محضر خدا دیده و یاد او برای آن‌ها همواره آرامش قلب، جلا و صفای دل، درمان درد و مانع گناه و عامل حرکت و تلاش و گشایش و وسعت است. در حیات طیبه مردم در جهت تقرب و نزدیکی به خدا گام برداشته و او را از رگ گردن به خود نزدیک‌تر یافته و تقرب به او را با تقوی و خدمت سودمندانه برای خلق جستجو می‌کنند. او را مالک همه چیز حتی جان و مال و زندگی خود دانسته و خود را امانتدار خدا می‌دانند. هستی را اثر خدای یگانه دانسته و او را آنچنانکه خواسته است یعنی آزادانه، آگاهانه و انتخاب گرانه و مخلصانه پرستش می‌کنند. انسان‌ها در حیات طیبه خود را خوب شناخته واز توانایی‌ها و استعداد‌های خود آگاهی داشته و با حاکمیت بخشیدن به عقل، حاکمیت درون خویش را به دست گرفته و خودسازی دائمی و تزکیه و تهذیب نفس، مشی عمومی و سیره جاریه همگان است. انسان‌ها دائماً به دنبال کسب فضائل و مناقب اخلاقی هستند و از ظلم به خویش اجتناب می‌کنند. پرورش جسم و جان را تکلیف خود دانسته و با رعایت اصول و مقررات بهداشتی و روانی سلامت جسم و جان خود را تأمین می‌کنند و از هر آنچه برای آن‌ها مضر است دوری می‌گزینند. با کار و تلاش و خدمت و زندگی براساس کرامت نفس، عزت، علو طبع و تصفیه درون از انواع آلودگی‌ها و آراستگی به فضائل وارزش‌های الهی، مسیر تخلق به اخلاق الهی را می‌پیمایند و محاسبه و کنترل و نظارت بر نفس به صورت روزانه انجام می‌شود و در طول حیات آگاهانه خویش از اعمال و رفتار و گفتار و پندار خودارزیابی مستمر دارند. (حسینعلی معزی، ۱۳۹۱)

نظام آموزش و پرورش عظیم‌ترین سازمان و تشکیلات هر جامعه است که رسالتی بسیار مهم در زمینه شکوفایی و بروز استعداد‌های بالقوه دانش آموزان دارد. نقش شگفت انگیز تعلیم و تربیت در زندگی انسان، بر هیچ خردمندی پوشیده نیست و تاکنون در ضرورت آن تردید نشده است؛ چرا که تعلیم و تربیت صحیح می‌تواند فرد را به اوج ارزش‌ها برساند و اگر غلط افتد،

وی را به سقوط کشاند (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۴) در نظام‌های آموزشی متمرکز از جمله نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران، کتاب‌های درسی، محور تعلیم و تربیت محسوب می‌شود. یکی از کتاب‌های درسی در برنامه درسی دانش آموزان، هدیه‌های آسمان است. دستیابی به اهداف و آرمانهای تربیتی این کتاب از جمله دغدغه‌های اصلی نظام جمهوری اسلامی ایران است. یکی از اهداف این کتاب رسیدن به خودشناسی و در نتیجه‌ی آن خداشناسی است. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: هر کس خود را شناخت، خدای خود را شناخته است. (مجلسی، محمدباقر، ۱۳۶۴) بر طبق این سخن مهم‌ترین فایده خودشناسی، خداشناسی است. از نظر قرآن، انسانی سعادت‌مند است که خدا را عبادت کند و به او نزدیک شود و انسان کامل کسی است که به قرب الهی دست یابد. محورهای کلی اهداف تربیتی در مورد خداوند، در معرفت خدا، ایمان به او، تقوای الهی، عبودیت و احساس تکلیف و شکرگزاری است. اسلام انسان را جانشین خدا در زمین می‌داند و در صدد ارائه نظامی است که با در نظر گرفتن تمام جوانب وجود او (عقل، جسم؛ ابعاد فردی و اجتماعی) انسان صالح و شایسته تربیت کند و جهت رسیدن به این اهداف، نیاز به نظام اسلامی است. آموزش و پرورش می‌تواند با توجه به ساختار وجودی انسان و با توجه به مبانی انسان‌شناختی، اهداف خود را ترسیم کند و در جهت تحقق آن‌ها به تربیت متخصصان، تولید دانش و تربیت انسان‌های نقاد و متفکر بپردازد و آن‌ها را تحویل جامعه دهد (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۵). لذا در راستای تحقق اهداف ذکر شده در محتوای کتاب، دفتر تدوین و تألیف کتب درسی وزارت آموزش و پرورش تغییراتی را در کتاب ایجاد کرده است. تحقیق مربوطه خواهان بررسی میزان تحقق برنامه درسی قصد شده و کسب شده با رویکرد خداشناسی و خودشناسی در دانش آموزان است، لذا نتایج حاصل از تحقیقات می‌تواند اطلاعات مناسبی را برای برنامه ریزان درسی، مدیران و معلمان فراهم آورد تا بتوانند برای اصلاح و بهبود برنامه در زمینه‌های گوناگون تصمیم‌گیری کنند.

از آنجایی که برنامه درسی، نقش محوری در نظام آموزشی دارند، بنابراین بررسی میزان همخوانی برنامه‌های درسی قصد شده، اجرا شده و کسب شده به منظور ارائه برنامه‌های درسی متناسب و نظام آموزشی کارآمد، امر مهم و حیاتی است. برنامه‌های درسی به عنوان قلب نظام تعلیم و تربیت و ابزاری در جهت تحقق اهداف آموزش و پرورش عمل می‌کنند. «برنامه درسی شامل فرصت‌های یادگیری و تجاربی است که با نظارت نظام آموزشی و به منظور ایجاد تغییر مطلوب در دانش‌ها، مهارت‌ها و نگرش‌های فراگیران طراحی و اجرا می‌شود.» (احمدی، ۱۳۸۶) در فرآیند طراحی، تولید و اجرای برنامه‌های درسی معمولاً از سه نوع برنامه درسی قصد شده، اجرا شده و کسب شده سخن به میان می‌آید. برنامه درسی قصد شده که گاهی اوقات به آن، برنامه درسی «نوشتاری» یا «رسمی» هم گفته می‌شود (تشرینگ، ۱۹۹۸، ص ۶). به آرمان‌ها، هدف‌ها، محتوا و روش‌های یاددهی - یادگیری و شیوه ارزشیابی پیشرفت یادگیری در یک برنامه درسی اشاره می‌کند. برنامه درسی قصد شده توسط کارشناسان و برنامه ریزان تهیه و تولید شده و در سطح ملی یا نظام آموزشی به مدارس تجویز می‌شود. این برنامه در یک نظام آموزشی معمولاً از طریق تحلیل کتاب‌های درسی، راهنمای برنامه، امتحانات، دستورالعمل‌ها و بخشنامه‌های رسمی، مورد بررسی و مطالعه قرار می‌گیرد (روبی‌تایل، ۱۹۹۳، ص ۲۷). منظور از برنامه درسی اجرا شده، مجموعه اقدامات و فعالیت‌های یاددهی - یادگیری است که بر اساس برنامه درسی مورد نظر و آنچه که از معلمان از آن برداشت کرده‌اند در محیط واقعی مدرسه و کلاس‌های درس به اجرا در می‌آید. این برنامه در سطح کلاس درس است و در واقع تفسیر و برداشتی از برنامه درسی قصد شده توسط معلمان است که با توجه به تجربه و اعتقاد آن‌ها در کلاس درس به اجرا در می‌آید (اسکیمدت و همکاران، ۱۹۹۷، ص ۵).

از دغدغه‌های اصلی انسان در طول تاریخ امکان معرفت و شناخت نسبت به خداوند و خود (انسان) بوده است. با نگاه به تاریخ بشریت و ادیان آسمانی با این حقیقت مواجه می‌شویم که انسان با پرسش‌ها و چالش‌ها و شبهاتی در زمینه شناخت خود و خداوند روبرو هست. آیا شناخت انسان امکان پذیر است؟ آیا شناخت خداوند امکان پذیر است؟ راه‌های شناخت پروردگار چیست؟ راه‌های شناخت خود چیست؟ آیا طبق فرمایش گهربار امام علی (ع) با شناخت خود می‌توان به شناخت خدا رسید؟

و هزاران سوالات دیگر در این زمینه. در ادیان توحیدی به خصوص دین مبین اسلام یکی از راه های شناخت خداوند را خودشناسی دانسته اند؛ و در احادیث مختلف و آیات مختلف به این مسئله اشاره شده است اما سوال اساسی این است که موجودی که از آن به «من» تعبیر می کنیم، چه اندازه در شناخت سهم دارد؟ آیا همه سهم برای انسان است، یا سهم اساسی برای جهان خارج است و یا هر دو سهمیم هستند؟ لازمه پاسخ به این سوال، خودشناسی است. انسان باید ابتدا قوا و ابزارهای شناخت خود و گستره و مرزهای آنها را بشناسد تا بعد به شناخت جهان دست یابد.

در کتاب های دینی ادیان مختلف خصوصاً قرآن کریم، در آیات مختلف به موضوع خودشناسی و خداشناسی اشاره شده است که از آن می توان به آیات در آیه ۵۳ سوره فصلت که می فرماید: به زودی نشانه های خود را در اطراف جهان و در درون جانشان به آنها نشان می دهیم تا برای آنان آشکار گردد که او حق است، آیه ۲۱ سوره ذاریات می فرماید: در خودتان نیز آیاتی است مگر نمی بینید و آیه ۱۰۵ سوره مائده، خداوند درباره اهمیت و ضرورت خودشناسی می فرماید به خویشتن بپردازید، کسی که گمراه شد به شما زبان نمی زند اگر هدایت یافتید، اشاره کرد. به این ترتیب ثابت می شود که شناخت حقیقت نفس انسان با صفات و ویژگیهایش، سبب معرفه الله و شناخت خداست. معصومین ما نیز در آیات و روایات مختلف به این مهم اشاره داشته اند. امیرالمومنین علی (علیه السلام) در این باره می فرماید: کَیْفَ یَعْرِفُ غَیْرَهُ مَنْ یَجْهَلُ نَفْسَهُ. کسی که خود را نمی شناسد، چگونه غیر خود را تواند شناخت؟! مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ کَانَ لَغَیْرِهِ اَعْرَافًا وَ مَنْ جَهِلَ نَفْسَهُ کَانَ بَغَیْرِهِ اَجْهَلًا. کسی که خور را بشناسد، دیگری را بهتر می شناسد و کسی که به خود جاهل است، به دیگران جاهل تر است در جای دیگری می فرماید: مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ عَرَفَ رَبَّهُ. هر کس خود را بشناسد، پروردگارش را می شناسد. لذا خودشناسی را که مقدمه خداشناسی است، می توان از جهات گوناگونی مورد تامل قرار داد.

از آنجا که فطرت آدمی با معرفت خدا عجین است، دعوت به خودشناسی در واقع دعوت به خداشناسی و ارتباط با خدا است. امیرالمومنین علی (علیه السلام) می فرماید: خدایا! تو قلب ها را با محبت خود و عقل ها را با معرفت خود سرشته ای بنابراین، خودشناسی، مقدمه محبت و معرفت با خدا استاز آن جایی هدف غایی تعلیم و تربیت دینی رشد معنوی کودکان است. رشد معنوی در واقع فراگیری ارزش ها و رویکردی اندیشمندانه به زندگی است. وصل شدن به کسی یا چیزی برتر از خود است احساس رشد یابنده ای است که زندگی را از تولد تا مرگ دارای معنا و مفهوم میسازد احساس وجود رازی در درون زندگی است. رشد معنوی نگرش همراه با احترام فزاینده به دیگر موجودات و در یک کلام یادگیری برخورداری از ایمان است ایمان به خداوند. چنین احساسی و نیز واکنش نسبت به آن از جمله اساسی ترین مسایل دینی است که در شکل والاتر آن به عنوان احساس ماورای طبیعی و مقدسی تلقی می شود. بدون چنین احساسی پاسخ های دین به پدیده های عالم حیات و روابط آنها قایل درک نخواهد بود. آموزش درباره ی خدا و سایر مفاهیم دینی با دیگر اموری که بین معلم و کودک روی می دهد تفاوت آشکاری دارد. این نوع آموزش در واقع آموختن زندگی به نوعی دیگر و برخورداری از زیستنی همراه با معنا امید تعهدات ارزشمند و تصمیم گیری مبتنی بر اندیشه و اراده است.

دوران کودکی، دوران زیرسازی، پی گذاری و ریشه دوانی وجود آدمی است. تناوری و ثمربخشی نهال وجود آدمی در آینده، بستگی به همین ریشه ها در کودکی دارد. کودک از همان ابتدا خواسته یا ناخواسته در راستای این تناوری در تلاش و تکاپوست. «حس کنجکاو» سرچشمه ی طرح تمام معماهای بزرگ زندگی اوست. این حس عجیب او را به تفکر، پرسش و معماگری می کشاند. پرسش پیرامون خود، والدین، دوستان، درختان، دنیا و ... از آنجایی که یکی از اهداف تربیت فلسفی، رساندن کودک به موضع اصلی فلسفه که همان خودشناسی است، می باشد. این مهم در آموزه های دینی نیز مورد تأکید فراوان است؛ چنانچه امام رضا (ع) فرموده اند: بالاترین سطح تعقل و تفکر، خودشناسی است. پس لازم است در جهت بخشی فلسفیدن و آموزش اندیشیدن به کودکان به سطح اعلا ی آن توجه شود.

از آن جا که پرداختن به موضوع خداشناسی و درک جایگاه (خداوند) در زندگی روزمره بسیار مهم و ضروری است و رفتار و منش فرد در اجتماع (مانند وجدان کاری، رفتار مناسب با پدر و مادر، معلم و دیگران، استفاده ی بهینه از نعمت های خداوند در زندگی مخصوصاً انرژی و اسراف نکردن آن ها، رابطه ی مستمر با خالق هستی و دوری از کارهای زشت و ...) به انحاء مختلف رابطه ی مستقیمی با این امر دارد. لذا ((خداشناسی و توجه به نعمت های خداوند، دعا و تشکر از آفریده ها و نعمت های خداوند)) جزو اهداف غایی آموزش و پرورش بوده و در سند تحول نظام آموزشی نیز به صراحت و موکد به آن اشاره شده و (ارتباط با خدا و وجود حیات طیبه و تربیت دانش آموزان متعهد و متدین) به عنوان اهداف تربیتی آموزش و پرورش ذکر گردیده است؛ که در صورت پرداخت صحیح به این موضوع موجب ایجاد صفاتی چون با ایمانی، متعهد بودن و اتکا به خدا می گردد؛ و از آنجایی که دوران کودکی، دوران زیرسازی، پی گذاری و ریشه دوانی وجود آدمی است. تناوری و ثمربخشی نهال وجود آدمی در آینده، بستگی به همین ریشه ها در کودکی دارد. کودک از همان ابتدا خواسته یا ناخواسته در راستای این تناوری در تلاش و تکاپوست و یکی از مهمترین راه های خداشناسی، خود شناسی است. لذا این پژوهش بر آن هست که رویکرد خود شناسی و خداشناسی کتاب هدیه آسمانی دوران ابتدایی را بررسی کند و در این پژوهش به دنبال پاسخ به دو سوال زیر میباشند:

۱- در محتوای کتاب های هدیه آسمان دوره ابتدایی و در برنامه درسی قصد شده به چه میزان به موضوع خداشناسی و خودشناسی پرداخته شده است؟

۲- با توجه به تغییرات صورت گرفته در کتاب هدیه های آسمان و بر اساس برنامه قصد شده موجود و توجه به دو رویکرد خداشناسی و خودشناسی به چه میزان به اهداف تعیین شده در برنامه درسی قصد شده چشم انداز ۱۴۰۴ و رسیدن به حیات طیبه که بخش اصلی برنامه درسی کسب شده می باشد، نزدیک شده ایم؟

-علی داودی وعاطفه شیرمحمدی دربررسی وتحلیل تصاویرکتاب های "هدیه های آسمان" پایه دوم تا پنجم ابتدایی سال تحصیلی ۹۰ - ۱۳۸۹" با مورد ارزیابی قرار دادن مجموع تصاویرکتاب "هدیه های آسمان" به عنوان جامعه پژوهش به نتایجی آماری دست یافتند که بیانگرضعف درهمانگی و ایجاد یکپارچگی در تکنیک و اجرای تصاویر و ابلاغ مفاهیم دینی است لذا اظهار داشتند که آفرینش های دیداری دینی، دراین کتاب ها نیاز به پژوهش و بازنگری بیشتری دارد.

-سید منصورمرعشی، اعظم مقیمی گسکو سید جلال هاشمی در تحلیل محتوای کتاب های درسی بخوانیم و بنویسیم و هدیه های آسمان دوره ابتدایی درسال تحصیلی ۱۳۹۰-۱۳۸۹ بر اساس معیارهای برنامه درسی «فلسفه برای کودکان» در تفکر و کودک، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی ۱۳۹۱ که هدف پژوهش آن هاتحلیل محتوای کتاب های درسی بخوانیم و بنویسیم و هدیه های آسمان دوره ابتدایی، از منظر توجه به مقوله های آموزش فلسفه به کودکان، است. نتایج نشان دهنده آن بود که درکتاب درسی مورد بررسی مقوله استدلال بیشترین میزان فراوانی ها را به خود اختصاص داده بود و کمترین توجه به مقوله قضاوت شده بود. همچنین دربین کتب درسی مورد بررسی، کتاب های درسی بخوانیم و بنویسیم بیشتر از هدیه های آسمان به مقوله های تفکر فلسفی توجه کرده اند.

-عباس شکاری وزکیه نجاریان، درتعیین شاخص های سطح خوانایی گانینگ در محتوای کتاب هدیه های آسمان چهارم و پنجم ابتدایی ایران ۱۳۹۱، هدف از انجام پژوهش را دست یابی به میزان سطح خوانایی کتاب های هدیه های آسمانی پایه چهارم و پنجم ابتدایی، بررسی تفاوت سطح خوانایی کتاب های هدیه های آسمانی چهارم و پنجم ابتدایی از نظر تناسب با سطح سنی و درک و فهم دانش آموزان و مقایسه آن ها با سطح خوانایی دانش آموزان از نظر میزان تناسب متون دانستند. یافته های به دست آمده از این پژوهش نمایانگر آن است که در میزان سطح خوانایی بخش های اول و دوم کتاب پایه چهارم با بخش سوم تفاوت محسوسی وجود دارد و هر سه بخش در سطحی بالاتر از سطح توانایی دانش آموزان این پایه قرار دارد و هر دو متن از نظر

سطح خوانایی بالاتر از سطح توانایی دانش آموزان کلاس پنجم است؛ بنابراین هیچ یک از این دو کتاب متناسب با سطح سنی و درک و فهم دانش آموزان این دو مقطع تحصیلی نیست و دارای میزانی از درجه دشواری در خوانایی است. مهدی دهقانی و بی بی عشرت زمانی، در بررسی میزان فعال و غیرفعال بودن محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی و کتاب کارچهارم ابتدایی تألیف جدیدتعلیمات اسلامی سال ۱۳۸۷ به این نتیجه رسیدند که ضریب درگیری با متن کتاب هدیه‌های آسمانی ۰/۲۵ و کتاب کار ۰/۷، ضریب درگیری با تصاویر ۰/۳۱ و ضریب درگیری با پرسش‌ها ۰ است. ویلیامرومی ضریب درگیری بین ۰/۴ و ۱/۵ را مطلوب می‌داند. بنابراین، نتایج تحقیق حاضر نشان می‌دهد که متن‌ها و تصاویر کتاب بین ۰/۴ تا ۰/۵ هدیه‌های آسمانی پایه چهارم ابتدایی غیرفعال و پرسش‌های هر دو کتاب هدیه‌های آسمانی و کتاب کار فعال است.

روش پژوهش

با توجه به اینکه تحقیق حاضر قصد ارائه تصویری از برنامه درسی قصدشده و میزان توجه آن به مولفه‌های خدانشناسی در پایه ابتدایی دارد. روش در برنامه درسی قصد شده از نوع تحلیل محتوا است. با توجه به اینکه هدف از انجام تحقیق مربوطه پژوهش و یافتن مشکلات و نقایص احتمالی برنامه درسی قصد شده در زمینه خدانشناسی و خودشناسی است، نتایج آن می‌تواند برای بهبود تصمیمات در مورد آن مورد استفاده قرار گیرد لذا این تحقیق از نوع کاربردی است.

در قسمت برنامه درسی قصد شده، برحسب توجه به رویکردهای خدانشناسی و خودشناسی جامعه آماری شامل محتوای دروس مربوط به خودشناسی و خدانشناسی در کتاب هدیه‌های آسمان پایه دوم و سوم و چهارم ابتدایی است.

یافته‌های پژوهش

جدول ۱: توزیع فراوانی توجه به رویکرد خدانشناسی و خودشناسی در دروس هدیه‌های آسمان پایه‌های ابتدایی

ردیف	خدانشناسی				خودشناسی			
	متن نوشتاری	اهداف درس	تصاویر درس	تمارین درس	متن نوشتاری	اهداف درس	تصاویر درس	تمارین درس
دوم	۴۳	۱۱	۵	۱۷	۱۳	۵	۳	۱۰
سوم	۱۴	۸	۱	۱۳	۵	۹	۶	۶
چهارم	۱۱	۶	۶	۴	۲۵	۱۳	۱۴	۱۴
جمع	۶۸	۲۵	۱۲	۳۴	۴۳	۲۲	۲۵	۳۰

طبق تحلیل انجام شده بر دروس مرتبط با رویکرد خدانشناسی و خودشناسی در کتاب هدیه‌های آسمان پایه‌های دوم و سوم و چهارم ابتدایی، به این نتیجه رسیدیم که در دروس سه پایه، مجموعاً در مورد خدانشناسی بیشتر از خودشناسی توضیح داده شده با وجود اینکه تعداد دروسی که در آن سعی شده به موضوع خودشناسی بپردازد بیشتر از خدانشناسی است. بنا بر تحلیل انجام شده در متن نوشتاری دروس پایه‌های دوم، سوم و چهارم، و همچنین در تحلیل اهداف دروس و تمارین دروس، میزان توجه به رویکرد خدانشناسی در پایه دوم و سوم بیشتر از رویکرد خودشناسی، اما در پایه چهارم میزان توجه به رویکرد خودشناسی بیشتر از رویکرد خدانشناسی است.

اما بر اساس تحلیل تصاویر کتاب، میزان توجه به رویکرد خدانشناسی در پایه دوم بیشتر از رویکرد خودشناسی و در پایه سوم و چهارم میزان توجه به رویکرد خودشناسی بیشتر از رویکرد خدانشناسی است.

جدول ۲: میزان ارتباط باخداشناسی و خودشناسی بر اساس پایه تحصیلی

پایه	میزان ارتباط با خداشناسی و خودشناسی	
	ارتباط متن نوشتاری براساس اهداف درسی	ارتباط تصاویر بر اساس متن نوشتاری
دوم	۱۵	۱۸
سوم	۷	۴
چهارم	۱۷	۱۰

طبق مشاهدات به عمل آمده و بررسی میزان ارتباط متن نوشتاری با اهداف و همچنین ارتباط متن نوشتاری با تصاویر کتاب به این نتیجه رسیدیم که اهداف و تصاویر کتاب ارتباط زیادی با متن نوشتاری انتخابی دارند و تناقضی بینشان وجود ندارد. لذا انتخاب اهداف و تصاویر به درستی صورت گرفته است.

جدول ۳: میزان ارتباط باخداشناسی و خودشناسی بر اساس درس در هر پایه

پایه	نام درس	رویکرد	
		خداشناسی	خودشناسی
دوم	درس اول: هدیه‌های خدا	*	*
	درس دوم: پرندگان چه می‌گویند؟	*	
	درس سوم: خاطره‌ی ماه	*	
	درس چهارم: مهربان‌تر از مادر	*	*
	درس پنجم: وضو می‌گیرم	*	
سوم	درس شانزدهم: طبیعت زیبا	*	*
	درس اول: آستین‌های خالی	*	*
	درس دوم: غروب یک روز بهاری	*	
چهارم	درس اول: دانه‌ای که نمی‌خواست برآید	*	
	درس یازدهم: دوست	*	*
	درس هجدهم: چشمان همیشه باز	*	*
	درس نوزدهم: خدا چون از تو ممنوم	*	*

جدول مورد نظر نشان می‌دهد که از میان مجموع ۵۹ درس هدیه آسمان پایه‌های دوم و سوم و چهارم ابتدایی، ۶ درس در پایه دوم، ۲ درس در پایه سوم و ۴ درس در پایه چهارم به رویکرد خداشناسی و خودشناسی پرداخته شده است. بر اساس این جدول، میزان توجه به رویکرد خداشناسی و خودشناسی در دروس مربوطه تا حدودی یکسان است. در بعضی از دروس نیز از هر دو رویکرد استفاده شده است.

بحث و نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی برنامه درسی قصدشده با رویکرد خداشناسی و خودشناسی براساس تغییرات جدید کتاب درسی است انجام گردید. جهت بررسی نتایج حاصل از پژوهش، سؤالات پژوهش در زیر مورد بررسی قرار می‌گیرند.

سؤال اول پژوهش: در محتوای کتاب‌های هدیه آسمان دوره ابتدایی و در برنامه درسی قصد شده به چه میزان به موضوع خداشناسی و خودشناسی پرداخته شده است؟

نتایج حاصل از تحلیل داده‌های مربوط به سؤال اول پژوهش نشان داد که از میان مجموع ۵۹ درس هدیه آسمان پایه‌های دوم و سوم و چهارم ابتدایی، تعداد ۶ درس در پایه دوم، ۲ درس در پایه سوم و ۴ درس در پایه چهارم به رویکرد خداشناسی و خودشناسی پرداخته شده است. این نتایج نشان داد، میزان توجه به رویکرد خداشناسی و خودشناسی در دروس مربوطه تاحدودی یکسان است. در بعضی از دروس نیز از هر دو رویکرد استفاده شده است.

طبق سرفصل‌های برنامه تعلیم و تربیت دینی در پایه‌های مختلف، موضوع خداشناسی در پایه‌های دوم تا پنجم به موارد زیر اشاره دارد. در پایه دوم به مهربانی خداوند، نعمت‌های الهی و دعا، راه گفت و گو با خداوند تاکید دارد. در پایه سوم به بخشندگی خداوند، نیازمندی انسان به نعمت‌های الهی و شکرگذاری در برابر نعمت‌های خداوند اشاره می‌کند. در پایه چهارم به دانایی و توانایی خداوند و دعا‌های قرآنی بیان می‌شود؛ و در پایه پنجم به یگانگی و بی‌همنایی خداوند و دعا‌های معصومین (ع) اختصاص داده شده است از این رو در پایه سوم تاکید برنامه ریزان بر ایجاد احساسی خوشایند در دانش آموز نسبت به خداوند مهربان به عنوان بخشنده ی همه ی نعمت‌ها و تقویت احساس و علاقه و محبت نسبت به او می‌باشد. درباره بخش خداشناسی در پایه چهارم، تاکید بر ایجاد و تقویت احساس علاقه و محبت در دانش آموزان نسبت به خداوند دانا و توانا است، خداوندی که ناظر ما دار همه ی احوال و مراقب و دوست ما است. او به ما محبت می‌کند و همواره به ما یاری می‌رساند. بر همه چیز تواناست و اختیارات به دست اوست و همه ما محتاج و نیازمند او هستیم. در نهایت کودک تمایل خواهد داشت با خداوند گفت و گو کند و خواسته‌هایش را با او در میان بگذارد.

با توجه به تغییرات صورت گرفته در کتاب هدیه‌های آسمان و بر اساس برنامه قصد شده موجود و توجه به دو رویکرد خداشناسی و خودشناسی به چه میزان به اهداف تعیین شده در برنامه درسی قصد شده چشم انداز ۱۴۰۴ و رسیدن به حیات طیبه که بخش اصلی برنامه درسی کسب شده می‌باشد، نزدیک شده‌ایم؟

نتایج حاصل از تحلیل داده‌های سؤال دوم و بررسی میزان ارتباط متن نوشتاری با اهداف و همچنین ارتباط متن نوشتاری با تصاویر کتاب نشان داد که اهداف و تصاویر کتاب ارتباط زیادی بامتن نوشتاری انتخابی دارند و تناقضی بینشان وجود ندارد. لذا انتخاب اهداف و تصاویر به درستی صورت گرفته است.

شناخت خدا برای کودک امر مهمی است. برای آموزش خداشناسی به کودکان روش‌های متعددی وجود دارد که می‌توان از آنها در راه معرفی صحیح خداوند و صفات او به کودکان بهره گرفت. در سیره تربیتی معصومین (ع) نیز چهار کلید اصلی مشاهده می‌شود که عبارتند از: مفروض گرفتن اصل وجود خدا؛ استفاده از دلایل روشن و قابل فهم؛ تاکید بر معرفی خدا از راه صفات؛ ایجاد ارتباط با خدا و حفظ آن (که آثاری چون تقویت، رشد و ارتقای ایمان به خدا و انس با خدا و محبت او را در پی دارد (داوودی، ۸۷). لذا کتاب درسی با روش‌های گوناگونی چون بهره‌گیری از مثال، طبیعت، معرفی افراد با ایمان، داستان، تجربیات روزانه و... سعی در آموختن مفهوم خداشناسی داشته است.

این دوره یعنی دوره ابتدایی دوره ی مذهب خیال پردازی است. توانایی درک و عقل کودکان محدود است و احساس و خیال، ابزار آن ها در تحقیق و بررسی پدیده های عالم است. به همین دلیل آموزش کودکان باید در این سنین با بازی، شوخی، سرگرمی و داستان گویی باشد و خوب است در کتاب درسی برای آموزش از داستان و نقاشی و موسیقی و نمایش و نامه و کارهای هنری در این زمینه بهره گرفت به ویژه این که هدف عمده در این سنین جلب علاقه ی کودک به موضوعات دینی و اخلاقی و خداشناسی است.

طبق تحقیقاتی که گولدمن (۱۹۶۴) بر اساس تئوری پیازه، انجام داد چگونگی دریافت کودکان و نوجوانان از برخی تصاویر مذهبی و داستانهای کتاب مقدس مورد بررسی قرار گرفت. این پاسخها سه مرحله رشد تفکر دینی را که با مراحل رشد تفکر تئوری پیازه همخوانی دارد، مشخص میکرد: مرحله اول (تا ۷ یا ۸ سالگی): تفکر مذهبی شهودی پیش عملیاتی؛ تفکر کودکان پراکنده و غیر نظامدار بود، در این طبقه دانش آموزان پایه اول جای میگیرند که کتاب هدیه آسمان ندارند. مرحله دوم (از ۷ یا ۸ تا ۱۳ یا ۱۴ سالگی): تفکر مذهبی مبتنی بر عملیات عینی؛ تفکر کودکان در این مرحله بر جزئیات تصاویر و داستانها متمرکز بود. (لطفآبادی، ۱۳۸۱) که دانش آموزان پایه دوم تا ششم ابتدایی در این دسته قرار می گیرند.

بر اساس رابطه طولی و عرضی کتب در تمامی دروس و در طی سالیان متمادی ارئه می شود مثلا در مبحث خداشناسی در پایه دوم فقط مهربانی خدا مد نظر باید باشد و در پایه سوم شناخت نعمت های خدا و بخشنده بودن خدا مد نظر است و به همین ترتیب در سال های بعد دانایی و توانایی خدا و در پایه ششم جمع بندی صفات متعدد خدا و بحث خداشناسی تا پایان دوره دبیرستان ادامه دارد و هر سال این مبحث به صفاتی از این بخش می پردازد همچنین بر اساس ارائه درس ملی و بر اساس اهداف سند تحول بنیادین تمامی دروس تلفیقی بوده و هم رابطه طولی داریم و هم عرضی آنچه مهم است نحوه ارائه این ساحت هاست که اولاً نباید مستقیم ارئه شود و آموزش غیر مستقیم در آموزه های دینی مفید تر و اثربخش تر می باشد و همچنین محتوا باید در قالبی جذاب، گیرا و با نشاط ارائه گردد که متاسفانه محتوای ارائه شده در هیچ کدام از کتب درسی کاملاً بدون نقص نیستند

از سوی دیگر اصول مخاطب شناسی در خیلی از موارد در کتب هدیه آسمان رعایت نشده و مطالب در حد ذهن و میزان پذیرش کودک نیست و بعضاً از کلمات انتزاعی و غیر قابل درک دانش آموز سخن گفته شده است داستان ها در خیلی از موارد دارای اصول قصه گویی نیستند و از جذابیت برخوردار نبوده و می توان قصه های بهتری جایگزین نمود که اهداف درس را بهتر برساند؛ که با نتایج پژوهش شکاری و نجاریان (۱۳۹۱) مطابقت دارد.

برخی از تصاویر این کتاب ارتباط مستقیمی با موضوع درس دارد و سعی می کند به سرعت ارتباط دانش آموزان با محتوا برقرار نماید که این اصل با توجه به روش های نوین تدریس چون ساخت گرایی که دانش آموز را وادار به تفکر عمیق نمی کند و مطلب را به طور مستقیم در اختیار دانش آموز قرار می دهد ناسازگاری دارد. حال آن که در نگاه دوم تصویرگری دو نکته دیگر نیز نهفته است. اول آن که این تصویرگری ها یک شکل واحد از نظر تزیینی به کل کتاب داده و یک انسجام و وحدت در سراسر کتاب ایجاد کرده باشد. دیگر آن که این تصویرگری ها می کوشد با ایجاد پرسش هایی در ذهن مخاطب، وی را آرام آرام به سمت آشنایی با هنرهای اصیل ایرانی هدایت کند. البته این نقش مایه ها برگرفته از ایمان های اصیل آثار هنری ایرانی و اسلامی است که سعی شده تا حدی به ذهن مخاطب این کتاب و سطح سنی او نزدیک باشد. در مجموع تصاویر خوب است ولی می توان از تصاویر بهتری استفاده نمود که هم جذابیت بیشتری داشته و هم ساحت های تربیتی دینی را ارائه نماید و همچنین با رویکردهای تدریس نوین چون ساخت گرایی، حل مسئله و... همخوانی داشته باشد؛ که با نتایج پژوهش داودی و شیر محمدی (۱۳۹۰) همخوانی دارد.

از طرف دیگر در انتخاب محتوای کتاب هدیه آسمان باید دقت بیشتر نمود. از آن جا که از اهداف سند تحول بنیادین پرورش دانش آموزان پژوهنده است لذا متن، تصاویر، فعالیت های کتاب باید به گونه ای انتخاب شود که دانش آموز را تشویق به تفکر و پژوهش کند؛ مثلا در مبحث خدانشناسی و خود شناسی تصاویر کتاب و محتوا انگیزه لازم را برای تفکر درباره خود و خداوند به وجود نمی آورد، حال آن که تمرین و فعالیت ها و پرسش های کتاب تا حدودی سعی در ایجاد انگیزه و تشویق دانش آموز برای تفکر و پژوهش درباره خود و خالق خود داشته است، لذا متن و تصاویر کتاب درسی غیر فعال و پرسش ها و فعالیت ها و تمارین کتاب فعال است؛ که این نتایج با نتایج پژوهش دهقانی و زمانی (۱۳۸۷) همسو است.

به طور کلی گرچه کودک ممکن است خدا را بالاتر از هر کس و هر چیز دیگری بداند اما در عین حال ممکن است او را به صورت یک انسان نیز تصور کند و درباره ی او تفسیری خود محورانه و عینی ارائه دهد. ممکن است کودک خدا را مادی و مانند انسان دارای دست و پا و رفتارهای انسانی تلقی کند یا در خیالهای خود او را در خانه ای با مهمانهای زیاد ببیند و تلقیبی اش چنین باشد که مثل انسانها غذا بخورد و بخوابد. به طور کلی تصور بچه ها درباره ی خدا امیخته ای از تخیل و تجسم است؛ اما به هر حال این تصورات خدا را برای کودک واقعی تر ساخته و باعث میشود که بتواند با او رابطه برقرار کند. کودک نمی تواند به طور کامل از خداوند تصویری غیرمادی داشته باشد؛ بنابراین به هیچ وجه نباید درصدد تلقین این مفهوم به وی بود و توضیحات بیشتر به وی باعث شکل گیری تصویری مبهم تر میگردد. پس بهتر است بیشتر درباره ی زیبایی مخلوقات او مهربانی و دوست داشتنی بودنش صحبت کرد؛ و از آنجایی که یکی از راه های مهم خدانشناسی، شناخت خویشتن است، باید برنامه ریزان و نویسندگان کتاب درسی به مبحث خود شناسی بیشتر اهمیت دهند و در کتب درسی به مسئله خود شناسی بیشتر توجه نمایند.

منابع:

۱. قرآن کریم
۲. نهج البلاغه
۳. احمدی نژاد، محمود. (۱۳۹۰) سند تحول بنیادین آموزش و پرورش
۴. آمار، فریال. (۱۳۹۴) راهنمای معلم رشد آموزش ابتدایی، دوره ی هجدهم، شماره ی ۱، مهر ۱۳۹۳
۵. دشتی، محمد؛ نهج البلاغه، قم، موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمونین، پاییز ۱۳۸۱، خطبه ۱۰۳
۶. داوودی، محمد (۱۳۸۷) سیره تربیتی پیامبر (ص) و اهل بیت (ع)، ج ۲، ص ۴۶-۴۷
۷. دهخدا، علی اکبر. (۱۳۶۱) لغت نامه، تهران، نشر وزارت ارشاد اسلامی، ج ۲۱، ص ۸۴۶
۸. ریشه‌ری، محمد. (۱۳۶۱) بهترین راه شناخت خدا، بیجا، نشر پائیز، چاپ اول، ج ۲، ص ۱۵۱
۹. ریشه‌ری، محمد. (۱۳۷۷) میزان الحکمه، ترجمه شیخی، حمیدرضا، قم، انتشارات دارالحدیث، چاپ دوم، ج ۸، ص ۳۵۶۷
۱۰. زمانی، بیبیعشرت، دهقانی، مهدی. (۱۳۸۷) میزان فعال و غیرفعال بودن محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی و کتاب کار چهارم ابتدایی: تألیف جدید تعلیمات اسلامی، سال چهارم، شماره اول، شماره پیاپی ۹، ص ۱-۲۲
۱۱. سبحانی، جعفر. (۱۳۵۷) خدا و نظام آفرینش، بیجا، نشر توحید، ص ۱۲.
۱۲. شکاری، عباس، نجاریان، زکیه. (۱۳۹۱) تعیین شاخص‌های سطح خوانایی گانینگ در محتوای کتاب هدیه‌های آسمان چهارم و پنجم ابتدایی ایران، سال نهم، دوره دوم، شماره ۶ پیاپی ۳۳
۱۳. شیرمحمدی، عاطفه، داودی، علی. (۱۳۹۰) بررسی و تحلیل تصاویر کتاب‌های "هدیه‌های آسمان" پایه دوم تا پنجم ابتدایی،

۱۴. طاهری، ابوالقاسم؛ برگی از دفترانسان شناسی از دیدگاه نهج البلاغه، قم، نشرمشهور، بیتا، ص ۱۸۴
۱۵. فلسفی، محمدتقی؛ اخلاق از نظرهم زیستی و ارزش‌های انسانی، نشرمعارف اسلامی، تهران، ۱۳۵۹، چاپاول، ص ۲-۶
۱۶. لطف آبادی، احمد (۱۳۸۱). روانشناسی رشد اخلاقی و دینی در نوجوانی و جوانی، فصلنامه حوزه و دانشگاه، سال هشتم
۱۷. مجلسی، محمدباقر. (۱۳۶۴) بحارالانوار، تهران، انتشارات اسلامی، ج ۲، ص ۳۲، ح ۲۳
۱۸. مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۸۸) خودشناسی برای خودسازی، قم، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، چاپاول، ص ۶۶
۱۹. مرعشی، سیدمنصور، هاشمی، سیدجلال، مقیمیگسک، اعظم. (۱۳۶۴) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی بخوانیم و بنویسیم و هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی براساس معیارهای برنامه درسی فلسفه برای کودکان، سال سوم، شماره‌اول، ص ۶۹-۸۹
۲۰. معزی حسینعلی. (۱۳۹۱) اداره قرآن، نماز و عترت معاونت پرورشی و فرهنگی، اداره کل آموزش و پرورش فارس، حیات طیبه
۲۱. نوربان، محمد. (۱۳۹۳) راهنمای عملی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، نشرشورا، چاپ چهارم
۲۲. دفترهمکاری حوزه و دانشگاه (۱۳۸۴). فلسفه تعلیم و تربیت، ج ۱، سمت، تهران
۲۳. دفترهمکاری حوزه و دانشگاه (۱۳۸۵). اهداف تربیت از دیدگاه اسلام، ج ۲، سمت، تهران

A Study of the Curriculum Planned for the Gift of the Sky Elementary Course with the Approach of theology and Self- knowledge (National curriculum)

Zahra Akbarzadeh¹, Seyedeh Esmat Rasuli², Maryam Divsalar³, Fatemeh Dadashi
Moghadam⁴

1. *Ph.D. student of Curriculum Planning, Azad University Branch Sari*

2. *Assistant Professor of Islamic Azad University, Sari Branch*

3. *B.A in Educational Science, Amol Farhangian University*

4. *M.A. in Human Resource Management*

Abstract

The aim of this study is intended curriculum of primary school sky gifts of God and self-knowledge approach based on the new changes textbook to determine the coefficient of the student's engagement with the content of the text. The study is a descriptive content analysis. The sample consisted course content gift books heavens second base, third and fourth respectively.

Keywords: Theology, Self-Knowledge, Curriculum Intended, Primary School

---